

ЯПОН МУЛОҚАТ МАТНИДА БЕВОСИТА ВА БИЛВОСИТА НУТҚИЙ АКТЛАРНИНГ ЎРНИ

Озода Фарходовна Ачилова

(PhD)

Самарқанд давлат чет тиллар институти катта ўқитувчиси

free_hikari83@yahoo.co.jp

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7092422>

АННОТАЦИЯ

Мақолада япон мулоқат матнида билвосита ва бевосита нутқий актларнинг намоён бўлиши ва уларнинг аҳамиятига оид махсус қоидалар ҳақида фикр юритилган бўлиб, ўқувчиларнинг япон тилини ўрганишга бўлган қизиқишларини шакллантириш учун муҳим саналган ҳаракатга ундашни ифодаловчи грамматик конструкцияларнинг амалда тўғри қўлланилишига урғу берилган.

Мақолада япон тилида кечадиган мулоқат жараёнида кенг қўлланиладиган билвосита ва бевосита нутқий актлар тушунчаси ҳақида тўхталиб, уларни воқелантирувчи тил воситалари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар:

Билвосита, бевосита, нутқ, акт, прохибитивлик, пермиссивлик, нутқий акт, таъқиқ, буйруқ, илтимос, грамматик конструкция, ҳурмат ва оддий шакл оттенкалари, ижозат.

КИРИШ

Япон тилида диалогик нутқ жараёнида сўзловчи ва тингловчининг юзма-юз мулоқотда бўлишини, яъни суҳбат иккала тарафнинг бевосита иштирок этиши лозим эканлигини ифодаловчи 「共存」 (биргаликда мавжуд бўлиш) тушунчаси мавжуд. Бундай ҳолатда сўзловчининг нутқида баён этилган талаб ёки буйруқ, тақиқ ёки рухсат оҳангида ижро этилган нутқ ижросини бажарувчи шахс сифатида иштирок этадиган тингловчидан конкретлик, суҳбат жараёнида мавжуд бўлиш ва сўзловчи билан жонли мулоқотда иштирок этиши талаб этилади. Аммо, бунинг акси бўлган ҳолатларда, яъни тингловчи сўзловчи томонидан ижро этилган нутқ жараёнида мавҳум шахс сифатида иштирок этса, бундай ҳолат 「非共存」 (биргаликда мавжуд бўлмаслик) деб номланади. Бунда гап кесими буйруқ майлидаги феъллардан иборат бўлса-да, лекин у 「命令」 эмас, балки 「願望」 маъносини ифодаловчи нутқий акт ҳисобланади. Бундай жараён, одатда, ҳаракат ижрочиси яъни, тингловчининг иштирокисиз содир бўлади (石川美紀子, 北村雅則 「伝達場面の構造から

みた命令形の諸機能」2007). Масалан: 「いい加減なこと言うな。そんなことを言っても誰も信じないと思うよ。」

<https://eigobu.jp/magazine/iikagen>

(телевизор кўраётган шахсинг нутқи):

“Беъмани гапларни гапирма, бунақа гапларга ҳеч ким ишонмайди деб ўйлайман...” → прохибитив маънодаги императив нутқ.

АСОСИЙ ҚИСМ

「共存」 ва 「非共存」 ҳолатларини ўзбек тилида ҳам учрайдиган жараён дейишимиз мумкин. Япон тилида 「共存」 тушунчасини сўзловчи ва тингловчининг юзма-юз кечадиган “конкрет” мулоқоти десак, 「非共存」 тушунчасини эса, уларнинг “мавхум” мулоқоти деб таърифлашимиз мумкин. 「共存」 ва 「非共存」 ҳолатларида сўзловчи ва тингловчининг нутқий акт самарадорлигини таъминлаш мақсадида мулоқотнинг қуйидаги икки туридан фойдаланилади:

- 1) Вербал усул;
- 2) Новербал усул.

Вербал усулда мақсад аниқ жумлалар орқали ифодаланади ва уни ижро этувчи шахс руҳиятига боғлиқ ҳолда маълум бир оҳангда тингловчига етказилади. Новербал усулда эса, сўзловчи тингловчига ўз фикрини нутқий акт орқали эмас, балки юз кўриниш ҳолати, маълум бир тана аъзосидан фойдаланган ҳолдаги имо-ишора ва имлаш усули кабилар орқали билдиради.

Прохибитив ва пермиссив нутқий актлар, асосан, расмий равишда ифодаланган жумлаларда гапларнинг кесими буйруқ майлидаги феъллардан эмас, балки 「命ずる」 (мейзуру) ёки 「命じる」 (меижуру) “бюраман” феъли билан якун топади ва бу ҳолатда 「命令形」 қоидаси асосида пайдо бўлган феъллар ёзма ёки оғзаки нутқ жараёнида иштирок этмайди. Масалан:

「その高校生は喫煙が見つかり、一週間の自宅謹慎を命じられた。」

Ана шу коллеж ўқувчиси тамаки махсулотидан фойдаланганлиги сабабли, бир ҳафта давомида уй қарамоғида бўлиши буюрилди.

(プログレッシブ和英中辞典3版, 2002).

Япон тилида прохибитив ёки пермиссив маъноларни бевосита ифодайдиган буйруқ гаплардан диалогик нутқ жараёнида фойдаланишда турлича грамматик унсурлардан фойдаланиш мумкин, аммо уларни амалда қўллаш имкони чегараланган. Демак, сўзловчи нутқ

самарадорлигини таъминлаш мақсадида билвосита нутқий актларга муурожаат қилмоғи даркор, аммо улардан ўринли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Директивлар гуруҳидага нутқий актлар (илтимос, маслаҳат, тақиқ, рухсат кабилар) имплицит ҳамда эксплицит тарзда воқеланиши мумкин.

Масалан: 「人事で飛ばされても首になってもしてはいけなかった。」

(毎日新聞, 2002).

Ходимлар қаршилик қилишса ҳам, ишдан бўшатишса ҳам бу ишни бажармаслик керак эди.

Ушбу гапининг мазмуни турли мулоқот жараёнида ва контекста қўлланилишига боғлиқ ҳолда: 1) буйруқ (бажармаслигизни буюраман); 2) тақиқ (бажармаслигизни тақиқлайман); 3) дарак (бажармаслигиз ҳақида хабар қиламан); 4) ижозат бериш (бажаришингиз мумкин эмаслиги учун фаолиятда давом этишингиз мумкин); 5) илтимос ёки талаб (илтимос, бажарманг) каби нутқий актлар сифатида талқин этилиши мумкин. Биринчи ва иккинчи мисолларда келтирилган нутқий актлардан англашиладиган маъно ва уларнинг лисоний тузилиши мулоқот муҳитига мос келганлиги боис, уларни 直接的発話行為 (воситасиз ёки бирламчи акт) дейиш мумкин. Аммо учинчи, тўртинчи ва бешинчи мисолларда дарак, пермиссив ва реквестив каби нутқий актлар ифодаланганда эса 間接的発話行為 (билвосита ёки иккиламчи) акт ҳосил бўлади.

Ж.Сёрлнинг фикрича, айнан имплицит ёки билвосита нутқий актларда бир вақтнинг ўзида гапнинг асл (бирламчи) маъноси ва тағмаъно (иккиламчи маъно)сини идрок этиш мумкин. (Searl,1962). Ушбу фикр юқорида қайд этилган мисолларда ўз исботини топган. Демак, бирламчи ва тағмаъно муносабатида прагматик транспозиция ҳолати содир бўлади. Семантик маънонинг прагматик мазмунга мос келмаслигини нафақат императив оҳангдаги нутқий актлар, балки бошқа турларида ҳам кузатишимиз мумкин. Юқорида қайд этилган мисолларни таҳлил қилиш замирида нутқий актларни таснифий гуруҳларга ажратишда перформатив феълларга эмас, балки нутқий актнинг ўзагини ташкил этувчи иллокутив кучга асосланиш мақсадга мувофиқ эканлиги ҳақидаги хулосага келинган (Austin, 1962).

Япон тилшуноси Ямаданинг (2004) фикрича, қуйида келтирилган мисоллар сингари ҳаракатни ижрочиси учинчи шахс бўлган ҳолларда сўзловчи нутқи пермиссив нутқий акт сифатида воқеланади. Масалан:

「あの人に連れて行ってもらってもいいですか。」 (浦谷宏、2007:2516).

Ана у киши мени олиб борар эканми...

Дастлабки кўринишда ушбу жумла оддий сўроқ гап ва унда ҳеч қандай пермиссивлик йўқдек кўринади. Аммо “~てもらってもいいですか” қурилмаси иштирок этган ушбу жумлани қуйидагича изоҳлаш ўринли:
У кишига мени олиб боришини илтимос қилсам, бунга розилик билдирар эканми.

Япон тилида эксплицит нутқий актлар воситасида ҳурмат категорияси тамойилларига бўйсунуш асосида суҳбатдош руҳиятига “жароҳат” етказмасдан мулоқот самарадорлигини таъминлашга ҳаракат қилинади.

Нутқ жараёнида сўзловчи ва тингловчининг мақсади ўзаро фикр алмашиш ёки маълум бир ахборотни маълум қилиш ҳамда уни қабул қилишдан иборат бўлибгина қолмай, балки сўзловчи томонидан тингловчи бирон бир ҳаракатни амалга оширишга ундалиши ва аксинча, уни бажармасликка даъват қилиниши кабилар ҳам кузатилиши мумкин.

References:

1. Austin, J. How to do things with words. In J. O. Urmston (Ed.), - Cambridge; CUP, 1962. - P. 66 .
2. Searle J. Indirect Speech Acts // Syntax and Semantics. Vol. 3. - N-Y.: Academic Press, 1975. - P. 59-82.
3. Сафаров Ш. Прагмалингвистика -Тошкент, 2008.
4. Неверов С.В. «Основы культуры речи современной Японии». - М.,1974.-С.32.
5. 隆 横田 “日本語教育における命令文”, 東北大学 - 2017.
6. 小川巖"みんなのにほんご-II,日本、 2018.
7. “日本語文法入門”-アルク、 2014
8. “広辞苑”-岩波書店-2012